

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Представлено результати дослідження сучасних інституційних тенденцій розвитку сільського підприємництва, основних організаційно-правових форм господарювання на селі. Проаналізовано економічні інститути, напрями державної підтримки та соціокультурні чинники здійснення підприємницької діяльності. Обгрунтовано основні заходи створення сприятливого інституційного середовища розвитку сільського підприємництва.

Постановка проблеми

Сільське підприємництво є одним із пріоритетних шляхів подолання кризових явищ в аграрному секторі економіки України. Його розвиток та функціонування сприяють вирішенню організаційно-економічних проблем, пов'язаних з відтворенням трудового потенціалу в сільській місцевості, зростанням доходів, покращенням життєвого рівня населення, формуванням нових напрямів виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції. Рівень ділової активності сільського населення залежить від формальних і неформальних інститутів, які є основною складовою різноманітних форм господарювання, ефективних інтеграційних зв'язків, державної підтримки, досвіду та традицій ведення сільського господарства. Але процес інституціоналізації сільського підприємництва стикається з перешкодами і труднощами соціально-економічного та законодавчо-нормативного характеру. Тому актуальною є потреба теоретичного аналізу, обгрунтування становлення і функціонування основних інститутів та інституцій розвитку підприємництва на селі.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Розвиток інституціоналізму як напряму економічної науки висвітлено у працях фундаторів інституціональної теорії А. Алчіана, О. Вільямсона, Т. Веблена, М. Олсона, Д. Норта, У. Ростоу та ін. Серед вітчизняних дослідників аграрного аспекту інституціоналізму та інститутів регулювання аграрного ринку відомі роботи таких авторів, як Ю. Лопатинського [5], М. Маліка [6], О. Мороз [7], О. Шпикуляка [10, 11] й ін.

Теоретичні і практичні питання дослідження підприємницької діяльності розкрито у працях зарубіжних науковців А. Маршалла, Л. Ліндсея та ін. В Україні особлива увага до цього питання з'являється з початком ринкової трансформації.

Суттєвий внесок у розробку теоретичних та практичних питань розвитку підприємництва на селі внесли дослідники Ю. Амосов [2], І. Прокопа [8] й ін.

Проте, незважаючи на значні теоретико-методологічні та практичні напрацювання, залишаються невирішеними питання, пов'язані з окремими аспектами теорії підприємництва, формуванням ефективного розвитку і функціонування організаційно-правових форм господарювання на селі. Потребує більш глибокого дослідження проблема удосконалення інституційного забезпечення сільського підприємництва, що вимагає повної характеристики і оцінки інституцій та інститутів безпосереднього впливу на його подальший розвиток. Розроблені теоретико-методологічні підходи щодо формування та інституціонального розвитку сільського підприємництва не мають чітко визначення, що вимагає проведення запропонованого дослідження.

Об'єкти та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес формування, розвитку та функціонування інституту сільського підприємництва в Україні. Теоретичною та методологічною основою стали наукові погляди, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних вчених з теорії підприємництва.

Процес дослідження базувався на загальнонаукових (аналізу та синтезу, наукової абстракції) та спеціальних економічних методах: абстрактно-логічному (для теоретичного узагальнення результатів досліджень та формулювання висновку), аналітичному (при дослідженні теоретичних аспектів інституційного розвитку підприємницької діяльності на селі) та монографічному (з метою вивчення окремих складових інституційного розвитку сільського підприємництва).

Результати досліджень

Трансформаційні перетворення в економіці України об'єктивно зумовили потребу в інтенсивному розвитку інституцій та заміні старих механізмів малоефективного господарювання в аграрному секторі. Так, М.Й. Малік, зокрема, відмічає, що процеси, пов'язані з подальшою інституціональною перебудовою вітчизняної системи аграрного підприємництва, тією чи іншою мірою відбуваються у напрямі розвитку дієвого комплексу соціальних та економічних утворень, або ж формалізованих інститутів ринкового змісту [6, с. 132]. Виходячи з даного твердження, слід зауважити, що інститути можуть здійснювати одночасний вплив на господарську та соціальну сферу сільських підприємницьких структур.

Підприємництво на селі є одним з визначальних інститутів функціонування аграрної економіки України. Тому для проведення дослідження важливого значення набуває обґрунтування поняття "підприємництва", що, за дослідженнями О.Ю. Амосова, трактується як самостійна, творча та ініціативна

діяльність, пов'язана з генерацією і освоєнням новаторських ідей, оволодінням перспективними факторами розвитку, здійсненням нових комбінацій факторів виробництва і обігу, розробкою якісно нових технологій, товарів, пошуком прибуткових сфер вкладення інвестицій та способів кращого задоволення попиту споживачів [1, с. 4]. З огляду на це, визначення особливостей розвитку і функціонування сільських підприємницьких структур сприятиме відродженню села як визначального чинника економічної, політичної та соціальної стабільності в Україні.

Узагальнюючи особливості інституту підприємництва, можна виділити п'ять характерних ознак, які безпосередньо впливають на політику держави в сфері аграрного бізнесу (рис. 1).

Рис. 1. Ключові ознаки формування та функціонування сільського підприємництва

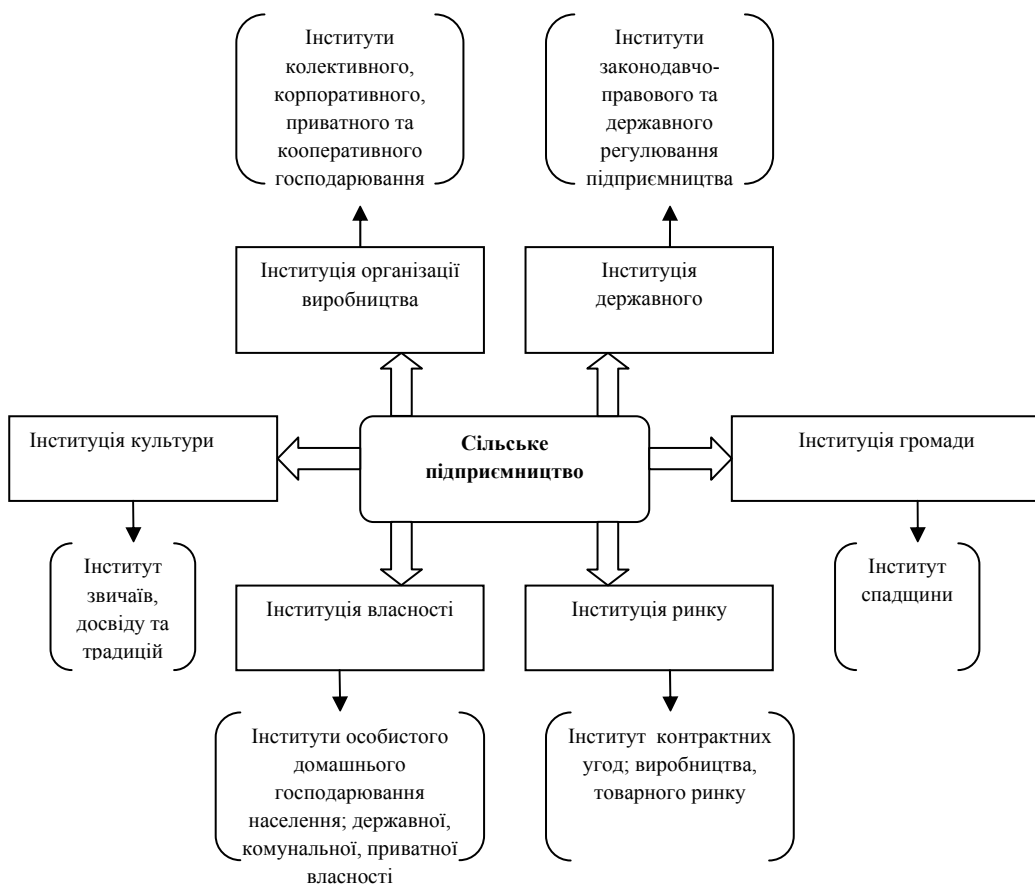
Джерело: побудовано на основі [12].

Отже, зазначені ознаки характеризують інститут підприємництва як систему соціальних та організаційно-економічних відносин суб'єктів сільського підприємництва.

У теорії інституціоналізму, за дослідженнями Ю.М. Лопатинського, існує 2 види інститутів (рис. 2): формальні (інститут власності; інститут державного управління та законодавчого регулювання; інституції аграрного підприємництва та аграрного ринку; інститут контрактів (угод);

інституції економічної та соціальної інфраструктури на селі) та неформальні (селянські традиції, звичаї, психологічні особливості поведінки селян) [5, с. 38]. Варто обґрунтувати роль та значення економічних, правових і соціальних інституцій та інститутів розвитку сільського підприємництва в Україні.

Розвиток інститутів аграрного ринку та підприємницького сектора неможливо забезпечити без системної інституціональної модернізації відносин на селі. Будь-які зміни, запроваджені державою та владою, є інституціональними за природою. Так, за дослідженнями О.Г. Шпикуляка, аграрна реформа України, спрямована на підвищення ефективності аграрного ринку, є проявом фундаментальних інституціональних змін.

Рис. 2. Класифікація інститутів сільського підприємництва
 Джерело: побудовано на основі [7].

Проте, першочергової модернізації й функціонального удосконалення потребують такі інститути, як власність, регулювання ринку та підтримка виробників, організація та розміщення виробництва, договірні відносини, ціноутворення й інфраструктура, землеволодіння і землекористування [10, с. 153]. Таким чином, процес інституціоналізації має базуватися на підвищенні ефективності сільського підприємництва, з урахуванням правових аспектів його функціонування, та забезпеченні належного рівня соціально-культурного розвитку українського села.

Важливого значення для становлення і подальшого інституційного розвитку сільського підприємництва в Україні набувають економічні інститути, тобто державні органи, які вповноважені регулювати економічні процеси, нормативно-правові акти та економічні системи (підприємства, установи, організації), які регулюють і беруть участь в економічному процесі. Інституціональні утворення аграрного сектора економіки, в залежності від функціонального призначення, можуть виступати у вигляді виробничих підприємств, регулюючих об'єднань і державних утворень та правових актів [10, с. 5]. У даному випадку, саме інститути в процесі взаємодії з мотивацією до праці та економічним інтересом формують інституційну основу розвитку сільської економіки.

Правові інститути регламентації розвитку сільського підприємництва в Україні включають необхідні нормативно-правові акти, які визначають порядок створення і функціонування підприємництва. До основних заходів підтримки розвитку сільського підприємництва можна віднести такі, що спрямовані як на збільшення виручки виробників (прямі субсидії виробникам, дотації на тваринництво, інтервенції на ринках), так і такі, що спрямовані на зниження витрат підприємців (компенсація витрат на засоби виробництва, субсидування кредитів) [3, с. 9]. Так, держава гарантує всім підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права і створює однакові можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Слід зазначити, що розвиток сільського підприємництва нерозривно пов'язаний з інститутом власності, завдяки якому в економіці функціонують підприємства різних організаційно-правових форм господарювання. Найпоширенішими формами підприємств на селі, відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», є [1]:

- приватні (приватно-орендні) підприємства;
- фермерські господарства;
- господарські товариства;
- сільськогосподарські кооперативи;
- інші суб'єкти господарювання, засновані на приватній власності (приватні формування).

Перевага приватної власності виявляється, насамперед, у підвищеній мотивації підприємницької діяльності, в інтересі, ініціативі та свободі економічного вибору. Стрімкий розвиток індивідуалізованого підприємництва в аграрному секторі економіки України можна вважати проміжним етапом у процесі формування різноманітних форм господарювання, становлення яких можливе на основі самостійного та вільного вибору приватних власників. Так, за дослідженнями О.Г. Шпикуляка, інститут власності, який функціонує за існуючих інституціональних умов і національних традицій, поки що неефективний, оскільки у зв'язку з відсутністю відповідних традицій ведення сільського господарства, недоформованості інституційного ринкового середовища, селянин залишається фактично відчуженим від власності на засоби виробництва і результати праці, тому що не може ефективно впливати на їх використання [6, с.137]. Варто зауважити, що розвиток приватної власності на селі виступає основним засобом формування інституційного становлення сільського підприємництва.

Соціальний та економічний процеси у сільському секторі економіки супроводжуються формуванням соціального капіталу. Соціальний капітал виступає інститутом розвитку сільського підприємництва, який консолідує економіко-соціальні ролі особистості селянина у соціумі та виробничо-господарський капітал села. Так, в своїх дослідженнях О.А. Рахманов вказує, що на декларативні підприємницькі настанови сучасного сільського населення впливають такі соціокультурні чинники, як стать, вік, освіта, середній розмір заробітної плати (стипендії, пенсії) та сукупний дохід на одного члена сім'ї, сімейний стан та ступінь урбанізації як місця проживання, так і місця, де тривало дитинство. Схильність до підприємницької діяльності збільшується із зменшенням віку та зростанням рівня освіти. Збільшення середнього розміру заробітної плати (стипендії, пенсії) та сукупного доходу на одного члена сім'ї сприяє зростанню економічної активності [9, с. 15] Основою соціального забезпечення розвитку підприємництва на селі є забезпечення добробуту сільського населення, що стане основою стабілізації демографічної ситуації і розвитку людського капіталу на сільських територіях. Але важливою складовою соціальної політики на селі виступає створення кредитних спілок, виробничих товариств та асоціацій, що сприятимуть захисту спільних інтересів власників підприємницьких структур на селі.

У зв'язку з цим, погоджуємося з дослідженнями Б.І. Ковалюка, що реалії формування підприємницького ресурсу на сільських територіях свідчать про наявність суттєвих перешкод. Так, реформи, що проводяться, не завжди відповідають рівню розвитку підприємництва; відбувається надмірне збільшення невизначеності підприємницької діяльності за рахунок домінування умов трансформаційних процесів в економіці; обмеження свободи підприємницької діяльності внаслідок недосконалості інституційного середовища підприємництва

[4, с. 133]. Ці проблеми зумовлюють необхідність у розробці ефективної стратегії інноваційно-інвестиційної діяльності підприємницьких структур та стабільній підтримці державою підприємництва на селі.

Для створення сприятливого інституціонального середовища розвитку сільського підприємництва О.Г. Шпикуляк в своїх дослідженнях пропонує провести першочергові заходи, спрямовані, по-перше, на завершення інституціоналізації приватної власності в частині формування інституційних норм капіталізації землі; по-друге, на удосконалення цінового механізму щодо забезпечення справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга; по-третє, на забезпечення функціональності ринкової інфраструктури й подолання асиметрії у поширенні інформації на виробників сільськогосподарської продукції; по-четверте, на підвищення соціальних стандартів сільського розвитку і формування соціального капіталу [11, с. 156]. Отже, на селі необхідним є розвиток інститутів і організаційних форм економічного і соціального змісту, які дали б змогу реалізувати всі окреслені в дослідженні проблеми та активізувати підприємницьку, організаційну та інноваційну діяльність сільського населення України.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Таким чином, сільське підприємництво забезпечує максимальну реалізацію професійного і творчого потенціалу селянина, ефективне використання матеріальних факторів виробництва і робочої сили. Процес інституціалізації сільського підприємництва має характеризуватися позитивним ефектом зміни неформальних інститутів стабільними, формальними, які забезпечуватимуть зниження межі невизначеності взаємодії між економічними суб'єктами та економічними стимулами. Подальші дослідження слід зосередити на детальному вивченні інституційних засад розвитку сільського підприємництва та визначенні основних напрямів ефективності функціонування інституту приватної власності на селі.

Література

-
1. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1999_12_03/U1529_99.html.
  2. Амосов О.Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері / О.Ю. Амосов // Агросвіт. – 2008. – №8. – С. 4–6.
  3. Камалян А. Основные формы государственного регулирования деятельности субъектов предпринимательства и их поддержки в АПК / А. Камалян, С. Чиннов // Междунар. с.- х. журнал. – 2009. – №3. – С. 9–12.
  4. Ковалюк Б.І. Проблеми розвитку сільського підприємництва в Україні / Б.І. Ковалюк // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 130–134.

5. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. – 344 с.
  6. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. - № 7. – С. 132–139.
  7. Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України: монографія / О.О. Мороз. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2006. – 438 с.
  8. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50–59.
  9. Рахманов О.А. Соціокультурні чинники інституціоналізації українського підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Олександр Адольфович Рахманов; НАНУ. – К., 2007. – 24 с.
  10. Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – № 11. – С. 4–10.
  11. Шпикуляк О.Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 150–157.
  12. Особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-138/doc-277>.
-
-